

ВОБРАЗЫ АНТЫЧНЫХ БАГОЎ У ДРАМАТЫЧНЫМ АБРАЗКУ «АПАЛОН НА КАЛЯДАВАННІ» ЯНА ЧАЧОТА

Антычная цывілізацыя па праву займае значнае месца ў гісторыі сусветнай культуры. Значную ролю адыграла антычная літаратура ў станаўленні і развіцці беларускай літаратуры, якая часта выкарыстоўвала антычныя вобразы і паэтыку. А таму вывучэнне ўплыву антычных традыцый на творчасць паэтаў і празаікаў Беларусі з'яўляецца актуальным для айчынай навукі. Такое даследаванне спрыяе асэнсаванню важнейшых асаблівасцяў і агульных заканамернасцяў існавання беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнага гісторыка-культурнага працэсу. Вывучэннем гэтага пытання плённа займаюцца такія вучоныя, як Д. М. Лебядзевіч, С. Д. Малюковіч, Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая, Т. І. Шамякіна і інш. У той жа час, варта адзначыць, што ўплыў Антычнасці на творчасць пісьменнікаў 1-й пал. XIX ст. толькі пачынае аналізавацца.

Пачатак літаратарскай дзейнасці Янга Чачота прыходзіцца на час, калі цікавасць да Антычнасці падтрымлівалася традыцыямі **класіцызму**, а таму вобразы, узятыя са старажытных міфаў, былі істотным атрыбутам ранніх твораў паэта: паэмы «Тэртэй», баладаў «Бекеш», «Калдычэўскі шчупак», верша «Сафо», драматычнага абразка *Apollo po kołędzie*. Твор «Апалон на калядаванні» (пераклад назвы К. Цвіркі) быў напісаны Я. Чачотам у 1819 г. з нагоды „dubeltowych» імянін А. Міцкевіча і Т. Зана. Аднак магчыма ўдакладніць дату яго напісання на падставе фразы «Pisałbym może śmieszniej, gdybym nie był chory» [5, с. 253]. Навукоўцы лічаць, што абразок быў створаны падчас хваробы, пра якую паэт паведамляе А. Міцкевічу ў лісце з Вільні ад 7(19) снежня 1819 г.: «Сёння па *дзесяцідзённым* ляжанні я, нарэшце, злез з ложка. Моцна хварэў на рэўматызм – у лапатцы і ў баках, а таксама на гарачку з насмаркам і кашлем. Прайшла хвароба...» [4, с. 280]. Такім чынам, твор пісаўся прыкладна з канца лістапада па канец снежня 1819 г., бо ўрачыстае святкаванне імянінаў адбылося 24 снежня 1819 г.

Драматычны абразок «Апалон на калядаванні» [1*] складаецца з двух актаў, кожны з якіх мае дзве сцэны. У першым акце дзеянне адбываецца на плошчы перад ратушай. Першая сцэна адкрываецца гутаркай багоў, якія чакаюць Эрату. У Апалона і муз узнікаюць розныя прапановы пра месца яе знаходжання. Між іншымі вылучаецца версія Апалона аб тым, што Эрата ў манаскай келлі спакушае божых служак. Праз дыялогі раскрываюцца характары герояў. Так, напрыклад, антычны Апалон, бог сонечнага святла, што даваў людзям жыццё і цеплыню, загойваў раны і прарочыў, апыкун мастацтваў і навукі, бог гармоніі – чалавечай і касмічнай [3, с. 103], у творы паказаны як жартаўлівы, няўрымслівы шукальнік прыгод. Яго спадарожніцы – музы (у старажытнагрэчаскай міфалогіі дачкі бога Зеўса і тытаніды Мнемасіны), прычым з традыцыйных дзесяці муз у творы фігуруе толькі пяць – усе яны апыкункі літаратарскай дзейнасці: Эрата [2*] і Талія [3*], Каліюпа [4*], Мельпамэна [5*] і Эўцерпа [6*]. Пры гэтым па-за ўвагай аўтара застаецца Полігімнія. Найперш, гэта звязана з прыярытэтамі літаратарскай дзейнасці філаматаў.

Паэт пазбягае непасрэдных характарыстык герояў, не падае апісання знешняга выгляду багоў, не выкарыстоўвае ў дачыненні да іх замацаваныя ў сусветнай літаратуры эпітэты. Ледзь не адзінае выключэнне рэпліка Таліі на конт Апалона: «Alboż nie warto westchnąć na takie potwarze? // Wstyd się, Apollo, po twej niech rozleje twarze (s)! // Błahe sądy wydajesz o kobiecej cnocie; // Wyznajże tylko w szczerzej a szczerzej prostocie, // Ileś razy, niewstydnym zajęty zamiarem, // Odepchnion, jak gorącym szedłeś zlany warem? // Jak tam z

Dafną gonitwy tobie się udały? He?» [5, с. 256]. Гэтая фраза – алюзія на антычны міф пра Апалона і Дафну. У Чачотавай інтэрпрэтацыі багі губляюць сваю велічнасць, становяцца «звычайнымі» асобамі з жарсцямі і недахопамі.

Другая сцэна, якая пачынаецца з прыходу Эраты, поўніцца разважаннем пра тагачасны стан развіцця прыгожага пісьменства. Гэтая частка нагадвае «нараду» багоў – даволі распаўсюджаны эпізод многіх твораў (напрыклад, адпаведную сцэну з «Энеіды»). Муза любоўнай паэзіі Эрата сцвярджае: «Zginęły dziś Tybulle, zginęły Owidy» [5, с. 256]. Каліопа занепакоена развіццём эпічнай паэзіі: «At, moja siostrzyczko, to jeszcze pół biedy. // Ale że świat, choć całą moc swoją wysła, // Drugiego mi nie wydał Homera, Wirgila...» [5, с. 257]. Думаецца, што гэтае меркаванне было даволі распаўсюджаным у часы класіцызму, калі пісьменнікі арыентаваліся на антычных аўтараў, каб наблізіцца да шэдэўраў сусветнай літаратуры. Аднак Я. Чачот выразна разумеў, што кожная эпоха мае свае асаблівасці, свае ўмовы развіцця, а таму ў вусны Апалона паэт укладае думку, якая была блізкай многім пісьменнікам таго часу: «Grymaśnice! albow to i w dawniejszym czesie // Poetów tak zbierano, jak grzyby po lesie? // Stwórzcie drugą Helenę, drugą spalcie Troję, // To zaraz wam opiejc «i męża i zbroję» [5, с. 257]. Фраза «i męża i zbroję» – дакладны польскамоўны пераклад цытаты з першага радка «Энеіды».

Багі вырашаюць пераапрацу і пайсці калядаваць. Гэты «праект» прапануе Апалон: «Ot, ja wam, panie, podam projekcik malutki. // Pachną po całym mieście prześlicznie kielbasy, // Kolędy chrześcijańskiej nastąpiły czasy. // Uczyńmy krotofilę. // Zaraz nam Merkury Poprzynosi habity, stuły i kaptury. // W mniszej skórze pójdziemy śpiewać po kolędzie: // I kielbas nazbieramy i weselej będzie. // Kto za moim projektem?» [5, с. 258]. За дапамогай у арганізацыі сваёй прыгоды Апалон і музы вырашылі звярнуцца да Меркурыя [7*], бо менавіта ён з'яўляецца сувязным паміж светам зямным і светам багоў.

У творы назіраецца сінкрэтызм язычніцтва і хрысціянства: антычныя багі ў якасці калядоўшчыкаў удзельнічаюць у свяце Богага нараджэння. Іх роздумы над біблейскай гісторыяй, з'яўленнем Хрыста, нягледзячы на іранічную афарбаванасць, злучаюць часы і эпохі, ствараючы непарыўны прасторава-часавы кантынуум. Так, Мельпамэна гаворыць: «Przyszedeł Hebrejczyk, który umarłe powskrzeszał, // Przyszedeł i wszystkie szyki Olimpowi zmieszał» [5, с. 258-259]. Менавіта гэтыя змены ўпэўніваюць чытача ў магчымасці змен і ў гісторыі краю: «Tak wieki odmian rodzą i w mniemaniach wiele. // Upadł Polak, z kolei może Moskal padnie; // Co za tysiąc lat będzie, sam Jowisz nie zgadnie» [5, с. 259].

Апалон і музы, разважаючы над паступовай заменай адных ідалаў іншымі, бачаць усю недасканаласць грамадства. Каліопа гаворыць: «Minę wszystko, na przykład, patrzmy w polskie dzieje. // Z czyjej się Warneńczyka krew przyczyny leje? // Z czyjej to Zygmunt August, nie mając rozvodu, // Nie zostawił drogiego dla Polaków płodu. // Wystawił na niezgody po swej śmierci naród // I przyszłej zguby prawie stąd się począł zaród? // Kto Stefana, carową obłudą maniony, // Wydarł pokojem wczesnym z rąk korzystne plony? // Kto gnuśnego

Zygmunta, zaległszy okręty, // Na Szwedów go wystawił nienawiść i wstręty? // – Wszystko zgraja, tuczona mięsem swych owieczel» [5, с. 259-260].

Багі з'яўляюцца рупарамі аўтарскіх ідэй. Менавіта ў іх вусны ўкладаецца найбольш важкая інфармацыя, якая набывае характар неаспрэчнай ісціны. У той жа час, на нашу думку, вобраз Апалона з'яўляецца сімвалам адзінства філаматаў, іх еднасці. Вядома, што храм Апалона ў Дэльфах быў месцам яднання грэкаў. Такім чынам, існуе магчымасць для алегарычнага прачытання твора. Бог гармоніі і музы (апыкункі літаратарскай дзейнасці) наведваюць філаматаў невыпадкова – гэта надзея аўтара на бліскучае будучае іх братэрскага саюзу.

У другім акце дзеянне адбываецца ў доме, дзе звычайна праходзілі паседжанні філаматаў. Дзеючыя асобы першай сцэны другога акту, паводле слоў Я. Чачота: «*My wszyscy, wiele nas jest*» (пры гэтым, у пераліку персанажаў не называюцца канкрэтныя асобы, а ў тэксце філаматы згадваюцца пад уласнымі імёнамі і мянушкамі, а менавіта: Адам (Адам Міцкевіч), Тамаш (Тамаш Зан), Ян (Ян Чачот), Божыдар (Тэадор Ладзінскі), Ануфр (Ануфры Петрашкевіч), Юзэф (Юзаф Яжоўскі), Яраш (Францішак Геранім Малеўскі), Эразм (Эразм Палюшынскі). Параўнаем гэты спіс са спісам, прапанаваным А. Луцкім: Ю. Яжоўскі, А. Міцкевіч, Т. Зан, А. Петрашкевіч, Б. Сухеці, Э. Палюшынскі, Ф. Малеўскі, Ж. Навіцкі, Ю. Кавалеўскі, Я. Чачот, Т. Лазінскі [6, с. 458].

Такім чынам, з адзінаццаці філаматаў, якія былі прынятыя ў таварыства да снежня 1819 г., у тэксце згадваецца толькі восем. Першая сцэна другога акта распачынаецца спрэчкай Адама і Тамаша. Паступова менавіта яны становяцца асноўным аб'ектам аўтарскай увагі. Я. Чачот апісвае спрэчку сяброў з-за няўмення Тамаша пісаць ямбы з мяккім гумарам, менавіта іх «палкія» выразы з'яўляюцца асновай для стварэння характарыстык персанажаў. Паказальны наступны эпізод:

Tomasz śpiewa, chcąc Adama głos stłumić:

A, a b c d e f, le, le, le, le, le, le.

Adam

No, to trzeba mu nosić przy sobie organy. Gdyby (a to się często dość trafi), ośmiany, Mógł zagłuszyć naśmiewce.

Tomasz

Mości dobrodzieju. Mam we łbie na koncepta i ja też oleju...

Adam

Postna bardzo zaprawa te twoje oleje, W kapuście grzęzną...

[5, с. 262-263].

Гэтая сцэна – аўтарская спроба ўвесці чытача ў кантэкст філамацкага жыцця, пазнаёміць з асноўнымі ўдзельнікамі ўрачыстасці.

Другая сцэна другога акта з'яўляецца кульмінацыйнай, бо ў ёй апісваецца сустрэча філаматаў з багамі. Я. Чачота цікавілі найперш пісьменніцкія здольнасці яго сяброў. Пры гэтым, найвышэйшую ацэнку атрымлівае літаратарская дзейнасць А. Міцкевіча: ён прачытаў урывак з песні «*Hej! Radością oczy błysną*», за што быў ухвалены багамі: «*Przedziwny*

śpiew! myśl piękna! poezya ista! To musi doskonały jaki być lutnista» [5, с. 257]. Больш сціплая характарыстыка даецца працам Т. Зана, Ю. Яжоўскага, Ф. Малеўскага, А. Петрашкевіча, Я. Чачота: «Jest tu Tomasz, co śpiewał tabakiery skony. // Czułem i elegii co ujmuje tony; // Ballady, jamb wesoly, słodkie tryolety // Jedną mu nazwisko prawego poety. // Jest Józef, co tłumaczył Horacego ody, // Jarosz dał na Berszu zdatości dowody. // Jest Onufry, na wiejskim grywający flecie, // Jest stwórzyciel Małgosi...» [5, с. 270].

Другая сцэна 2-га акта будуюцца на ўзор панегірычных твораў сямейнай паэзіі (эпіталам). Менавіта ў такіх творах Апалон (бог кахання) і музы прыходзілі павіншаваць маладых. Гэтая традыцыя мае даўнія вытокі. Так, апісанне вяселля можна сустрэць у працы «Гістарычная бібліятэка» Дыядора Сіцылійскага: «На гэтым вяселлі (Кадм, сын Агенора, прайшоўшы прысвячэнне ў містэрыі, ажаніўся на сястры Іясіёна Гармоніі) упершыню балявалі багі <...> Апалон іграў тады на кіфары. Музы – на флейтах, а іншыя багі ўславілі гэты шлюб выдатнымі прамовамі» [1]. Паступова матыў услаўлення маладых багамі перайшоў у літаратурныя творы, так званыя шлюбныя песні (ці эпіталамы). Шлюбныя песні шырока бытавалі на тэрыторыі тагачаснай Беларусі (асаблівай папулярнасцю яны карысталіся ў асяроддзі магнацкіх родаў, напрыклад, вядомы цыкл эпіталам, створаны на вяселле Жыгімонта Аўгуста і Барбары Радзівіл і інш.).

Арыентацыя на паэтыку вясельных песень была характэрнай для творчасці Я. Чачота (прыгадаем прынагодныя вершы «Едзе міленькі Адам», «Яжовыя», пабудаваныя на ўзор фальклорных крыніц). А таму зварот да літаратурнай традыцыі апявання вяселля не з’яўляецца выпадковым. Гэтаму магло паспрыяць падвойнае свята, калі трэба было апяваць адразу двух удзельнікаў урачыстасці Т. Зана і А. Міцкевіча. Нягледзячы на тое, што эпіталама складалася на вяселле, а свой твор паэт прысвяціў сябрам, ён удала выкарыстаў віншавальныя формулы ў выкананні Апалона і музаў, а таксама сяброў-філаматаў.

Апалон і хор муз двойчы прамаўляюць свае віншаванні да А. Міцкевіча і Т. Зана, услаўляюць іх род, продкаў, гавораць пра абранасць філаматаў, пра іх служэнне Айчыне, а таксама ўхваляюць іх літаратарскую дзейнасць. Потым слова даецца хору філаматаў, якія таксама віншуюць сяброў. Я. Чачот для таго, каб найбольш поўна перадаць антычны каларыт, апеллюе да наступных антычных вобразаў: Кастала (ручай натхнення), Алімп (гара, дзе жылі багі), цыклопы і інш.

На нашу думку, аналіз антычнага пласта вобразаў, матываў, алюзій, якія змяшчаюцца ў драматычным абразку «Апалон на калядаванні» Я. Чачота, дае магчымасць пранікнення ў іерархію сэнсаў, заключаных у яго творы. Вобразы Апалона і муз, нягледзячы на поўную адсутнасць непасрэдных характарыстык, з’яўляюцца цэльнымі і канцэптуальна завершанымі. Багі з’яўляюцца своеасаблівай «рухаючай сілай» дзеяння, а іх думкі – гэта найчасцей разважанні самога аўтара.

1. Диодор Сицилийский. Греческая мифология (Историческая библиотека). М., 2000. [Электронный ресурс]. 2008. Режим доступа: ancientrome.ru/antlitr/diodoros/diod06-f.htm. Дата доступа: 10.08.2009.

2. Малюковіч С.Д. Вобразы і матывы крыцкіх міфаў у беларускай літаратуры XX ст. // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» (Мінск, 12-14 кастрычніка 1999): у 2 ч. Ч.1. С. 154–157.

3. Малюковіч С.Д. Міфалогія: Старажытная Элада: вучэб. дап. для студ. філалагічнага факультэта: у 2 ч. Ч. 1. Мінск, 2000.

4. Чачот Я. Выбраныя творы / укл., перакл. з польск., прадм., камент. К. Цвіркi. Мінск, 1996.

5. Czeczot J. Apollo po kolędzie // Poezja Filomatów: w 2 t. T. 2. Część 3. Kraków, 1922.

6. Towarzystwo filomatów. Wybór tekstów, wstęp i objaśnienia prof. dra Aleksandra Łuckiego. Kraków, 1924.

Каментарыі

*1. Паводле жанравага вызначэння К. Цвіркi, «вадэвіль у двух актах <...> напісаны ў форме народнай каляднай містэрыі».

*2. Эрата – у грэчаскай міфалогіі муза любоўнай паэзіі, яе атрыбут – кіфара.

*3. Талія, Фалія – у грэчаскай міфалогіі муза камедыі і лёгкай паэзіі, яе атрыбуты – камічная маска і вянок з плюшчу.

* 4. Каліюпа была першапачаткова музай спеваў, пасля стала музай эпічнай паэзіі, яе атрыбуты – навошчаная дошчачка і палачка для пісання (сціло).

*5. Мельпамэна спачатку лічылася музай журботнай песні, а ў класічнай міфалогіі – музай трагедыі. Яе атрыбуты – трагічная маска, вянок з вінаграднага лісця, тэатральная мантыя, катурны.

* 6. Эўцерпа або Еўцерпа – у грэчаскай міфалогіі муза лірычнай паэзіі і музыкі.

* 7. Меркурый– бог гандлю, прыбытку, кемлівасці, спрыту, падману і красамоўства, які дае багацце і спрыяе ў гандлі, бог гімнастыкі. Апякун пастухоў і падарожнікаў; апякун магіі і астралогіі. Пасланец багоў і правадыр душ памерлых у падземнае царства Аіда. Вынайшаў лічбы, азбуку і навучыў людзей.